

Лариса Голоюх

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ АВТОРСЬКОЇ МОДАЛЬНОСТІ В ТЕКСТАХ РОЗДУМІВ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

У статті висвітлено поняття про авторську модальність як категорію лінгвістики тексту. Розкрито механізми формування авторської модальності в роздумах романів П. Загребельного через активізацію лексичного рівня тексту, виявлено ідіостилістичне навантаження ключових лексичних одиниць. Показано, що модальний компонент лексики виступає експлікатором естетичних, психологічних та філософських інтенцій письменника. Авторська модальність висвітлена через аналіз таких вербальних центрів художнього тексту: *народ, влада, людина, жінка, час, минуле, пам'ять* та ін. З'ясовано взаємозв'язок авторської модальності та емоційно-оцінного змісту фрагментів тексту. Втілення в тексті авторської модальності тісно пов'язане з мовною картиною світу письменника, яка актуалізує зв'язки між елементами лексичної структури і співвіднесеними з ними явищами дійсності.

Тексти історичних романів П. Загребельного містять різні види функціонально-змістових типів мовлення – оповідь, опис, роздум. У них авторська модальність виявляється різною мірою. На відміну від оповіді й опису як текстової форми фактуальної інформації, роздум дає змогу письменникові подати власні інтенції, образно змоделювати філософські ідеї, психологічні стани, емоційну оцінку – компоненти індивідуального світобачення.

Ключові слова: модальність, авторська модальність, лінгвістика тексту, суб'єктивно-оцінна модальність, художній текст, вербальний центр.

Постановка наукової проблеми та її значення. Модальність (від латин. *modus* – міра, спосіб) – багатоаспектна лінгвістична категорія, яка найбільш активно використовується в сучасних синтаксичних дослідженнях. Найдетальніше модальність висвітлена як обов'язкова категорія речення, яка визначає його змістову та граматичну природу, розкриває зв'язок між змістом речення й позамовною дійсністю. З розвитком когнітивної лінгвістики, функціональної семантики, лінгвістики тексту вивчення модальності вийшло за межі речення-висловлення. Охопивши насамперед комунікативні одиниці, зокрема текстові структури, прагматика модальності «значно розширилась і на перший план поставлено сам акт комунікації, тобто взаємовідношення автора і читача» [4, с. 51].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Теорія модальності як синтаксичної категорії, започаткована у працях В. В. Виноградова, зазнала

грунтового розвитку в сучасній лінгвістиці. Поняттєву ідентифікацію цього явища, класифікацію модальних значень, з'ясування чинників формування суб'єктивної та об'єктивної модальності тощо висвітлюють у своїх дослідженнях В. М. Бондаренко, Г. А. Золотова, І. І. Мещанінов, Н. Ю. Шведова та ін. Основи модальності тексту пов'язані з лінгвістичною теорією Ш. Баллі, яка стала поштовхом до розвитку лінгвостилістичного та функціонально-семантичного напрямів вивчення цієї категорії. У сучасному мовознавстві триває дослідження модальності тексту як форми реалізації знаків мови в індивідуально-авторській інтерпретації, що відображено у працях О. С. Бочкової, Н. С. Валгіної, С. С. Вауліної, А. Вежбицької, М. В. Ляпон, Г. Я. Солганика та ін. Спираючись на розуміння модальності тексту як втілення в ньому світосприймання та світовідтворення автора, його ставлення до викладеної інформації, експліцитної або імпліцитної форм викладу думки, способів взаємодії з читачем, дослідники в багатьох випадках звертаються до модальної організації художнього твору.

Незважаючи на численність досліджень про лінгвістичну, логічну, філософську та ін. природу модальності, у сучасному мовознавстві багато аспектів цієї проблеми залишаються нерозглянутими. Якщо синтаксична природа модальності речення вивчена докладно, то модальність тексту (авторська модальність, суб'єктивно-оцінна модальність) потребує досліджень. Окремих коментарів потребують механізми формування образу автора, логіко-композиційна роль модальності у створенні тексту, принципи моделювання вербальних центрів великого епічного твору та їх роль у формуванні модальності тексту та ін.

Мета і завдання статті. Мета статті – з'ясувати механізм формування авторської модальності в роздумах романів П. Загребельного через активізацію лексичного рівня тексту, виявити ідіостилістичне навантаження ключових лексичних одиниць. Мета статті зумовила розв'язання таких завдань:

- розкриття естетичних, психологічних та філософських інтенцій письменника через аналіз вербальних центрів художнього тексту;
- з'ясування логіко-композиційної ролі ключових лексем у формуванні авторської модальності;
- взаємозв'язок авторської модальності та емоційно-оцінного змісту фрагментів тексту;
- виявлення через лексичні засоби авторської модальності різних типів оповідних пластів тексту.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Авторську модальність художнього тексту формує комплекс мовних засобів різних рівнів (лексичного, фонетичного, граматичного та ін.), а також текстові структури: функціонально-змістові типи мовлення, логіко-композиційні прийоми творення тексту, тропи і фігури тощо. Модальність – це текстова категорія, яка фокусує «суб'єктивне авторське бачення і психологічне саморозкриття автора, якому, за законом емоційного зараження, притаманний ефект посиленої дії на адресата» [5, с. 651]. Втілення в тексті авторської модальності тісно пов'язане з мовною картиною світу письменника, яка має асоціативну основу, актуалізовану зв'язками між елементами лексичної структури та співвіднесеними з ними явищами дійсності. Змістове, естетичне, концептуальне, емоційно-оцінне наповнення прозового тексту зумовлене насамперед вибором лексики. Модальність художнього тексту можна вважати семантичним простором, скоординованим лексикою, яка має найбільше функціональне навантаження.

Художній текст, моделюючи образну інформацію, виступає засобом творення й відображення естетичних, психологічних, емоційних та інших інтенцій письменника, а отже, вербалізує авторську модальність. Тексти історичних романів П. Загребельного містять різні види функціонально-змістових типів мовлення – оповідь, опис, роздум, у яких авторська модальність виявляється різною мірою. На відміну від оповіді й опису як текстової форми фактуальної інформації, роздум дає змогу письменникові подати власні інтенції, образно змоделювати філософські ідеї, психологічні стани, емоційні оцінки – компоненти індивідуального світобачення. У романах П. Загребельного авторський роздум маркований різноманітністю синтаксичної побудови, відображенням загальномовного та індивідуального словника письменника, який має обов'язковий модальний характер. У творенні авторської модальності беруть участь не лише лексеми із семантикою емоційності, експресивності, інтенсивності тощо, а також «нейтральні мовні одиниці з контекстною емоційною конотацією» [5, с. 651].

Тексти великих епічних творів породжують функціональні поля, ядро котрих становлять одиниці підвищеного текстового значення – найчастотніші і найбільш значеннєво й концептуально навантажені лексеми. Структурно-семантична організація роздумів у романах П. Загребельного фіксує такі ключові вербальні центри: *час, минуле,*

пам'ять, слово (мова), думка, душа (дух), життя – смерть, людина, жінка, народ, влада, самотність, світ, слава та ін.

Лексема *час* – одна з найважливіших у мовній картині світу письменника. Це зумовлено передусім тим, що важливим аспектом логічності мови як однієї з її комунікативних ознак є добір засобів і способів для позначення темпоральних властивостей дійсності. Авторську модальність часу формує функціонально-семантичне поле, центром якого є пряме називання часу. Навколо нього об'єднуються образні номінації *минуле, майбутнє, мить, рік, сьогодні, колись* тощо. Художній час – важливий елемент того світу, який створює письменник у своїй уяві. У багатьох контекстах романів П. Загребельного лексема *час* виступає вербально-семантичним засобом творення філософської модальності – авторських роздумів про сенс життя, наприклад: *Рух зоряних рік, обертання землі, течія рік, шум лісів, гамір натовпів, народження і вмирання, геній і нищість, благородство і підступність – хіба це не час і не саме життя?* [1, с. 581]; – *Час і терпіння, пане Хмельницький. Час і лікує, і живить, і судить найліпше* [2, т. 1, с. 136]; *...все валилося навколо неї, час гримів над нею стосильно, як чорний вихор, який усе змітає. Відчувала себе в самому центрі світобудови, бачила, яка недосконала то споруда, хистка, коли й не злочинна. Розгородилася кордонами, богами, ненавистю, а хто може відгородитися від часу?* [1, с. 582].

Художній час – це послідовність в описах подій, які сприймаються суб'єктивно. Така модальність зображення часу є однією з форм індивідуальної мовної картини світу письменника. Внутрішньо-жанрова настанова історичного роману зумовлює значну кількість лексем на позначення концептів конкретного художнього часу *ніч, день, година, місяць, вечір, схід сонця, захід сонця* та ін. Названі лексеми реалізують прагнення письменника до хронологічної конкретизації, найповнішого й найточнішого відображення подій та їх тривалості в часових відрізках. Номінації часу на зразок *ніч, день, година* тощо, які переважають в оповідях, надають фрагментам тексту історичної та художньої конкретики, раціонально-логічної деталізації. На відміну від лексичних конкретизаторів часу, формування авторської модальності в роздумах пов'язане з лексемами *минуле, минушина, майбутнє, будущина*, у яких семантика часу не конкретизована. Модальність таких роздумів, як правило, перебуває в площині *час – людина, життя, народ*, наприклад: *Минуле, навіть відступаючи в*

людині, не зникає безслідно, воно переплітається з суцим, іноді лиш маячить на обрїях свідомості, зринає у болючому спогаді або ж приходить у снах [1, с. 111]; Народові потрібні не виграні битви, не втішання славою і волею, не ситість і спокій на якийсь час, – йому потрібне **майбуття**. І очолити народ може тільки той, хто спроможен забезпечити його **майбуття** на віки цілі. Забезпечити **майбуття** [2, т. 2, с. 4]; Події незліченні, як і люди. **Минувшину** згадують, дбаючи про **будуцину**, а ще дехто – лякаючись тої **будуцини** або остерігаючись її. У людини залежність на все життя. Від спогадів, од болю, від туги, але ж і од звитяг також [2, т. 2, с. 34].

Характерний для індивідуального стилю П. Загребельного прийом створення філософської та інтелектуальної модальності тексту реалізований у лексико-асоціативному полі образу *пам'ять*, яке імпліцитно активізує тему історії і народу, наприклад: ...*пробуджува- тиметься пам'ять, ця володарка людських діянь, ця байдужа реєстра- торка людських вчинків і гріхів, всемогутня володарка наших вчинків, велика цариця вічності, звитяжниця безодні небуття* [2, т. 1, с. 110]; **Пам'ять** людська була глибшою за книги. Бо в книги не завжди зази- рають, а пам'ять з людиною нерозлучна [1, с. 568]; *Хто сказав, ніби Вавілонська вежа завалилася? Люди й далі будують її не зупиня- ючись, тільки зветься вона пам'яттю. Будують мільйони безімен- них, щоб одиниці стали пам'яттю. Яка несправедливість! А може, це і є найвища справедливість і доцільність життя?* [2, т. 1, с. 5]. Лексеми *пам'ять*, *людина*, *книга*, *вічність*, набуваючи контекстної емоційної конотації, формують авторську модальність філософських, психологічних роздумів.

Текст роману П. Загребельного «Я, Богдан» фіксує два оповідні пласти, втілені у двох суб'єктах художнього мовлення – умовного оповідача (головного персонажа) і недекларованого автора. Характерна особливість тексту твору – відсутність змістових і вербальних меж між їхніми роздумами. Я – письменника і Я – героя переплетені, об'єднані спільністю думки. Модальність авторських роздумів формується як *пам'ять*, спогад або міркування персонажа. Роздуми з вербальним центром *людина* ускладнюють текст, заглиблюють читача у внутрішній світ головного героя, розкривають, з одного боку, велич, масштабність мислення, а з іншого – особисту драму, сумніви, вагання, притаманні і таким постатям, наприклад: *І я з особливою гостротою збагнув там свою малість, своє безсилля, свою безсен-*

совість. Що чоловік? Очеретина під вітром. Що я роблю і навіщо? І чи те роблю, що мав би робити? [2, т. 1, с. 132]; *Люди нагадують подорожнього, який, заглиблений у скорботу суцього, спостерігає лиш вельми короткий відтинок путі* [2, т. 1, с. 34]; *...що таке людина? Це передовсім тіло, сутність її земна і доля. А дух віддано богові й дияволу, і вони б'ються за нього тисячу літ, і ніхто не може перемогти так само, як чоловік не може перемогти ні свого духу, ні свого тіла* [2, т. 2, с. 13].

Семантичне поле образу людина містить лексеми *дух, душа, доля, самотність* та ін. У романі «Я, Богдан» авторська модальність творення образу Б. Хмельницького окреслена активізацією теми *самотність*, яка дистанційно експлікована в багатьох фрагментах тексту, наприклад: *Почувався старим і самотнім. Людина й народжується для самотності, бо хіба не в прихованості й починають її і приводять на світ? А живеш на людях, і вони віддячують тобі хіба тим, що приходять на твоїй похорон. І вже тоді знов здобуваєш свою самотність навіки. Удень час знищується непомітно, він загублюється між клопатами і дріб'язком, а вночі, коли нікого й нічого докола, коли ти сам, – час тече, мов ріка, він оточує тебе темним морем самотини, яка пливе в безвість з невтримною повільністю і вперто несе тебе з собою* [2, т. 1, с. 94]; *Хто підняв мене над народом? Бог? Король? Випадок? Горе? І чому мене? Може, мої давні товариші перевищували мене здібностями й палом душевним, але всі вони були мертві, а мені дано вижити серед пекельних мук, в самотності, яка або ж знищує людину, або підносить дух її на вершини* [2, т. 1, с. 148]; *Мені було тяжко під ранковою зорею. Ніхто не допоможе, ніхто не порадить. Холодна самотина генія* [2, т. 2, с. 5]. «Призначення категорії модальності полягає в забезпеченні єдності і цілісності тексту як системи. Ця категорія відіграє винятково важливу роль в організації тексту, виступаючи логіко-композиційним компонентом висловлення. Можна стверджувати, що на рівні тексту їй властивий більш своєрідний набір засобів вираження порівняно з іншими текстовими категоріями, а в великих текстах – складна взаємодія засобів актуалізації модальних значень» [3, с. 9]. Лексема *самотність* стає логіко-композиційним засобом цілісності мовного образу, ширше – тексту.

Інтонації авторської модальності притаманні реалізації образу *народ*. Індивідуальне світосприймання письменника породжує образні асоціативні пари *народ – дух, народ – розум, народ – мудрість*,

наприклад: *А що народ без духу?* [2, т. 1, с. 16]; *Віки цілі минали, а народові* моєму відмовляли в праві на розум і мудрість, бо мав годувати світ не розумом, а хлібом. *Кого лиш не годував народ мій!* [2, т. 1, с. 35]; *Народ мій* більше тяжіє до знаку діви, який чарує не самою лише красою, а й тихою мудрістю, і мудрість та розливається в народі моїм ширше й ширше, починаючи ще з князівських літописів, пробиваючись крізь віки занепаду й здичавіння, пробуджуючись у київських школах і в острозькому друкуванні [2, т. 1, с. 37].

Авторська модальність роздумів письменника зумовлена відхиленням від «локальних» речей, переміщенням уваги на «вічні» теми, серед яких вербальний центр *життя – смерть* детермінує філософську тональність текстових фрагментів, наприклад: *...був уже не султан, не завойовник, а простий мандрівник, поет, мислитель. Питав себе: що є життя? Тінь птаха на морській хвилі, правічний пил зодіаку над безміром пустель, схлип часу в каравані вічності, заблукане виття звірів у хащах, неминучість мандрів до смерті?* [1, с. 129]; *Людина вмирає, згасає повільно й невпинно, і не допоможуть ні королі, ні боги, ніхто й ніщо. Де таємниця життя і смерті, тривання й мимущості?* [2, т. 1, с. 93]; *Незвичне ламає усталений лад, а це неминуче веде за собою нещастя для когось, надто для жінок, які усе своє життя витрачають на відчайдушні зусилля дати бодай якийсь лад тій суміші хаосу й випадковостей, з яких і складається, власне, життя, коли на нього поглянути оком неупередженим і нечоловічим* [1, с. 70].

Емоційно-оцінна модальність авторських роздумів з імпліцитно вираженим поняттям *життя* перебуває в одній змістовій та емоційній сфері з поняттями *дух, душа, людина*, наприклад: *Хіба ми не тимчасові на сім світі? Навіщо приходимо, і як маємо жити, і чи всіх терзає сумління, і чи кожен з нас спроможен поєднати свою душу ще з чимось?* [2, т. 2, с. 16].

Через вербальні центри роздумів формується психологічне та мовно-естетичне саморозкриття письменника. Суб'єктивно-модальний простір художнього твору зазнає образного втілення в текстових структурах переважно з компонентами *філософсько-абстрактні поняття (час), психологічні та морально-етичні поняття (самотність, пам'ять), антропоцентричні поняття (людина, душа, дух, життя), національно-історичні поняття (народ)* та ін.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Авторська модальність – центральна категорія, яка визначає формування мовної картини світу письменника та ідейної концепції художнього твору,

вербалізованої словесною організацією тексту. Модальність виявляє антропоцентричну природу тексту. Крім лексичних одиниць формування авторської модальності, потребують дослідження одиниці інших мовних рівнів.

Джерела та література

1. Загребельний П. Роксолана : роман / П. Загребельний. – К. : Дніпро, 1988. – 603 с.
2. Загребельний П. Я, Богдан (Сповідь у славі) : роман (початок) / П. Загребельний. – К. : Дніпро, 1984. – Т. 1. – 287 с. ; Загребельний П. Я, Богдан (Сповідь у славі) : роман (закінчення) / П. Загребельний. – К. : Дніпро, 1984. – Т. 2. – 285 с.
3. Бочкова О. С. Модальный аспект художественного текста (на материале произведения В. Ходасевича) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Русский язык» / О. С. Бочкова. – Краснодар, 2008. – 20 с.
4. Валгина Н. С. Теория текста / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 173 с.
5. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. Н. М. Кожинной. – М. : Флинта, 2006. – 696 с.

Голоюх Лариса. Лексические средства формирования авторской модальности в текстах размышлений П. Загребельного. В статье раскрывается понятие авторской модальности как категории лингвистики текста. Исследуются механизмы формирования авторской модальности в размышлениях романов П. Загребельного через активизацию лексического уровня текста, определяется идиостилистическая роль ключевых лексических единиц. Модальный компонент лексики выступает экспликатором эстетических, психологических и философских интенций писателя. Авторская модальность исследуется с помощью анализа таких вербальных центров художественного текста: *народ, власть, мысль, слово, человек, женщина, время, память* и др. Установлена связь авторской модальности и эмоционально-оценочного содержания фрагментов текста. Воплощение в тексте авторской модальности тесно связано с языковой картиной мира писателя, которая актуализирует связи между элементами лексического строения и соотнесенными с ними явлениями действительности.

Тексты исторических романов П. Загребельного фиксируют разные виды функционально-смысловых типов речи: повествование, описание, размышление, которые выражают авторскую модальность в разной степени. В отличие от повествования и описания как текстовой формы фактуальной информации, размышление дает автору возможность сформулировать собственные интенции, образно смоделировать философские идеи, психологические состояния, эмоциональные оценки – элементы индивидуального мировосприятия.

Ключевые слова: модальность, авторская модальность, лингвистика текста, субъективно-оценочная модальность, художественный текст, вербальный центр.

Goloyukh Larisa. Lexical Means in P. Zagrebelny's Author's Modality. The article highlights the author's modality as a linguistics category of the text. The

activation of the text lexical level shows the mechanism of forming the author's modality in P. Zagrebelny's novels. The lexical modal component explains the subjective author's vision and the psychological author's revelation. The author's modality is showed by the analysis of verbal centers of the fiction. They are: people, Ukraine, authority thought, word, man, woman, time and so on. The author's modality is closely connected with linguistic world image. Also there is the correlation between the emotional and estimated meaning of the text fragments and the author's modality.

There are different kinds of the types of the narration – the story, the description and the thought. The author's modality has different levels. The story and the description are the textual forms of the factual information. The thought shows the components of world view – author's intentions, philosophical ideas, psychological condition, emotional estimate.

Key words: modality, the author's modality, text linguistics, subjective modality, fiction, verbal center.

УДК 811.161.2'282.3(438)'342:801.81

Юрій Грицевич

ФОНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДЛЯСЬКИХ ГОВІРОК У ЗАПИСАХ МІСЦЕВОГО ФОЛЬКЛОРУ

Статус підляських говірок (Республіка Польща) дотепер викликає дискусії серед мовознавців, хоч лінгвістичне вивчення Підляшшя започаткували ще в середині ХІХ ст., а належність місцевих архаїчних говірок до українського діалектного простору очевидна для всіх незаангажованих учених. Цінний матеріал для діалектологічних досліджень являють собою місцеві уснопоетичні тексти, засвідчені в численних фольклорних збірниках. Для цього важливо, щоб фіксація такого фактажу передбачала обов'язкове послідовне збереження особливостей народного мовлення на всіх мовних рівнях. У більшості випадків упорядники подібних видань цю вимогу дотримали.

Аналізовані у статті фольклорні матеріали з Підляшшя повно й системно відображають фонетику архаїчної підляської говірки, зокрема відтворюють специфіку рефлексії давніх та позиційні варіанти сучасних голосних, особливості депалаталізації приголосних, відмінності в частотності вживання окремих приголосних, а також наслідки позиційних і нерегулярних звукових змін. Більшість прокоментованих фонетичних явищ – власне українські інновації, ареал яких охоплює всі північноукраїнські діалекти.

Ключові слова: підляські говірки, голосні фонемі, дифтонги, монофтонги, позиційні варіанти голосних, приголосні фонемі.